

Ocjene i prikazi

Zlata Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik 2007, 295 str.*

Monografija Zlate Blažine-Tomić donosi značajne pomake u istraživanju povijesti medicine Dubrovačke Republike. Istraživačku pažnju autorica je ponajviše usmjerila na jedinu u cijelosti sačuvanu arhivsku knjigu *Libro deli Signori Chazamorbi, Sanitas*. Ovdje po prvi put obrađivan, to je i glavni izvor za istraživanje povijesnog razvoja zdravstvenih službi Dubrovnika u prvoj polovici 16. stoljeća. Autorica daje detaljan opis te arhivske knjige.

Nakon predgovora, Zlata Blažina-Tomić se u uvodu osvrće na problematiku te daje pregled relevantne literature. Njezina se knjiga, uz uvod i zaključak, sastoji od 11 poglavlja. Opremljena je i nekim priložima: kronološkim pregledom epidemija kuge i protukužnih mjera u Dubrovniku te oporukom Anđela de Leticia, koju autorica donosi u prijevodu na hrvatski jezik uz slikovni prilog na latinskom jeziku. Uz navedena vrela i literaturu, tu su i sažeci na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku. Na kraju knjige slijedi kazalo imena i zemljopisnih naziva te kazalo pojmova. Knjiga je opremljena i slikovnim prikazima, faksimilom rukopisa *Libro deli Signori Chasamorbi, Sanitas* (Državni arhiv Dubrovnik), tablicama poput Liječnici i kirurzi u Dubrovniku

od 1301. do 1550. godine, te grafikoni-
ma poput Zapisnici o dolascima putnika
u Dubrovnik (1500-1530).

Koristeći metodu francuske škole analista mlađe generacije, koji su doprinijeli preobrazbi povijesti medicine usmjeravanjem pozornosti s globalne na lokalnu (mikro) povijest, autorica koristi multidisciplinarni pristup pri izučavanju povijesnog i medicinskog fenomena kuge. U knjizi pratimo nalete kuge u Dubrovačkoj Republici od druge polovine 14. stoljeća do 30-ih godina 16. stoljeća. Dubrovačka Republika 27. srpnja 1377. osniva prvu karantenu u kojoj su zaraženi morali provesti do trideset dana u izolaciji. Ta važna uredba, koju je donijelo dubrovačko Veliko vijeće, danas je poznata kao prva karantenska uredba u svijetu, a kasnije je primjenjivana i u Milanu, Veneciji, Marseilleu i drugdje. Onodobni liječnici temeljili su svoje znanje na ostavštini Hipokrata, Galena i Avicene (Ibn Sine). Ispreplitanje humoralne s mijazmatskom teorijom daje okosnicu shvaćanja *Crne smrti* u tom vremenu. Na području dubrovačke komune djelovali su liječnici-fizici, kirurzi, brijači-ranarnici, kužni liječnici, putujući empirici i drugi. Svatko od njih je imao je svoju ulogu u javnom zdravstvu Republike. Autorica skreće pozornost kako se Dubrovačka Republika vješto služila svojim liječnicima i u diplomatske svrhe. Liječenjem uglednika i vladara u susjednim zemljama održavani su dobri diplomatski odnosi. Također je dobro

opisana razlika između liječnika *medicus fisicus*, kirurga, koji su bili sveučilišno obrazovani, i drugih predstavnika liječničke profesije. Autorica je zorno predočila liječničku nemoć u liječenju i sprečavanju zaraze kugom – od 14. do 16. stoljeća liječnici nisu u tome ostvarili nikakav napredak. Proučavanjem uredbi Malog i Velikog vijeća autorica zaključuje da su protukužni službenici bili birani u Dubrovačkoj Republici i prije 1390. godine, dok se oblik *caxamorti* za njihovu službu primjenjuje od 1395. godine. Kacamorti su birani u službu od jedne godine isključivo iz redova vlastele. Autorica podrobno prati i opisuje razvoj i daljnje usavršavanje kacamorata i njihovog postupanja prema kužnima. Analizirala je prekršaje i sudske procese zabilježene u jedinoj sačuvanoj knjizi zdravstvenih službenika – kacamorta, već gore spomenutog izvora. Također prati široke ovlasti u provođenju protukužnih mjera koje su bile vrlo nepopularne, te odgovara na pitanje koliko su zapravo bile učinkovite.

Zlata Blažina-Tomić analizirala je do sada neobjavljene izvore te vješto uklopila i ostala vrela i literaturu u ovu nadasve zanimljivu knjigu, koja će poslužiti ne samo povjesničarima-znanstvenicima i stručnjacima za povijest medicine, već i širem čitateljstvu – među njima zasigurno i nastavnicima povijesti u školama – koje se zanima za ovakvo zrnice prošlosti slavne Republike. Autorica promatra i Dubrovčane toga vremena, kako vlastele tako i običnog puka, opisujući pravu malu galeriju likova i njihovih sudbina.

Sunčana Cvetnić

Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske. Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.*, Educa, Zagreb 2009, 301 str.

U izdanju naklade Educa izašla je nova knjiga dr. Božene Vranješ-Šoljan, redovite profesorice na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Konceptijski drugačija od knjige *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, izdane 1991. godine u izdanju Školske knjige i Stvarnosti, ova nova knjiga govori o cjelokupnom stanovništvu sjeverne Hrvatske, a ne samo o stanovništvu gradova. Kao što se vidi iz navedenih naslova, demografija je stalna znanstvena preokupacija autorice i tema kojoj se u svojim istraživanjima trajno vraća.

Nova knjiga na tristotinjak stranica u 11 poglavlja, u koja su uključeni i Uvod i Zaključak, raščlanjuje s teorijskog polazišta, kroz prikaze populacijskih teorija i razvoja demografije, ali i analizom statističkih pokazatelja, kretanje stanovništva u tzv. »dugom stoljeću« u Hrvatskoj, tj. od polovice 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata. To razdoblje je za područje Hrvatske vrijeme prijelaza iz tradicionalnog u moderno/suvremeno društvo. Osobita je vrijednost knjige što se analizom demografskih činjenica autorica ne bavi samo iz perspektive hrvatske demografije ili geografskog i historiografskog određenja navedenog u naslovu. Ona sva demografska i populacijska kretanja raščlanjuje u europskom, odnosno srednjoeuropskom kontekstu, pri tome utvrđujući njihovu povezanost s povijesnim zbivanjima, kao na

primjer u drugom poglavlju naslovljenom *Europa modernog doba*, gdje se kroz skicu političkog, društvenog, gospodarskog i demografskog stanja u Europi, posebice u Habsburškoj Monarhiji, prepoznaju i analiziraju čimbenici promjena do kojih u njoj dolazi. A oni prije svega proizlaze iz dvije temeljne europske ideje 19. stoljeća – liberalizma i iz njega izraslog nacionalizma. Upravo su nacionalni pokreti i iz njih izašla revolucionarna zbivanja posebice došli do izražaja u Habsburškoj Monarhiji. Liberalni i konzervativno-autoritarni režimi u stalnoj su smjeni u 19. stoljeću na europskom prostoru, a autorica donosi analizu njihovih temeljnih karakteristika. Primjerice, kratko i pregledno govori te jezgrovito sažima temelj hrvatsko-ugarskog sukoba polovicom 19. stoljeća: »U Srednjoj Europi jedinstven primjer pruža mađarski nacionalni pokret koji je u sebi nosio i liberalna i konzervativna obilježja. U prvoj je fazi imao liberalno obilježje, a kulminirao je objavljivanjem nacionalne nezavisnosti te otporom kojeg su ugušile habsburško-ruske vojne snage. U drugoj fazi nosio je konzervativno obilježje jer je nakon 1867. Ugarska poduprla konsolidaciju režima preuređene Dvojne Monarhije. Naposljetku, mađarski se pokret pokazao kao izrazito konzervativan kada je primjerice mađarski liberalni ustav zaniijekao pravo Hrvatskoj koja se borila za isti status kakav je Ugarska dobila unutar Habsburške Monarhije. Štoviše, ugarski liberalni ustav proglasio je mađarski službenim jezikom uprave odbivši bilo kakva staleška prava,

smatrajući ih tobože štetnim reliktima feudalizma.« (str. 20)

Autorica donosi i pregled populacijskih teorija te razvoja demografije uopće, što sve skupa čini dobar uvod u analize popisa stanovništva Austro-Ugarske Monarhije koji slijede u drugom dijelu knjige. U uvodnom dijelu knjige, naslovljenom *Ishodište i konceptualni oslonac*, Vranješ-Šoljan daje kratak pregled razvoja demografije, njezinih ishodišta i začetnika, te postupnog razvoja do stvarnog statističkog razdoblja o kojem se može govoriti tek od sredine 19. stoljeća. Tako doznajemo da se u Londonu 16. stoljeća, u vrijeme epidemija kuge, donosi zakon kojim se od župnika zahtijeva obavezno tjedno vođenje evidencije o umrlima, tzv. tjedni popisi umrlih, kasnije nazvani tablice mortaliteta od kuge. S vremenom se u njih počinju upisivati i drugi uzroci smrti pa se tako dobiva jedinstvena evidencija umrlih. Svrha toga popisa bila je prepoznati četvrti u kojima hara kuga. Vrlo brzo je uočeno da se analizom popisa može doći do zanimljivih podataka. Naime, uočeno je da se kuga javlja različitim intenzitetom i da različito pogađa socijalne, dobne i spolne skupine. »Vještina rezoniranja iz brojki«, odnosno istraživanje problema mortaliteta razvilo se u 17. stoljeću u znanstvenu disciplinu koja je dobila naziv demografija. Njezinoj popularizaciji osobito je pridonijela knjižica koju je John Graunt tiskao 1662. godine. Iako kao trgovac suknom bez formalne naobrazbe, Graunt se bavi analizom tablica mortaliteta. Vrlo brzo su prepoznate mogućnosti praćenja ne samo smrtnosti

već i mnogih drugih komponenti u istraživanjima stanovništva, a europske države prepoznaju važnost demografskih istraživanja. Usporedo s empirijskim istraživanjima, demografija je razvijala i svoja konceptualna znanja. Tako se u 20. stoljeću razvija teorija *demografske tranzicije*, danas u demografskim istraživanjima priznat i uvažen pristup tumačenju demografskih činjenica. I tako počinje priča o demografiji – njezinoj predtranzicijskoj, tranzicijskoj i posttranzicijskoj fazi.

Autorica upozorava da sve ono što se događalo na povijesno-demografskom polju u 20. stoljeću jest posljedica ranije započetih procesa. U *Uvodu* navodi da je ovom knjigom i u njoj prezentiranim istraživanjima pokušala odgovoriti na nekoliko pitanja: koliko su neka relevantna zbivanja na društvenom i gospodarskom polju utjecala na demografsku sliku Hrvatske; je li politički sustav u određenom razdoblju (a u Habsburškoj/Austro-Ugarskoj Monarhiji ona su se trajno i brzo smjenjivala) djelovao na neke socijalne i gospodarske strukture hrvatskog društva; koliko su teritorijalne promjene djelovale na jačanje ili slabljenje brojčane mase stanovništva (a jesu – sjetimo se samo upravno-administrativnih promjena koje su se događale sa Srijemskom županijom, gubitka Međimurja (1861), priključenja Varaždinskog generalata civilnom području Hrvatske (1871), itd.); jesu li i kako su državnost i prostor utjecali na život i ustrojstvo nacionalnog bića; koliko su vanjske i unutarnje migracije učvršćivale ili remetile etničku, socijalnu i dobnu strukturu stanovništva; jesu li

postojali i koji su to čimbenici usporavali ili ubrzavali depopulaciju i sl. Odgovore na sva ta pitanja autorica je pokušala pronaći kroz analizu sedam općih popisa stanovništva u Habsburškoj/Austro-Ugarskoj Monarhiji – od prvog općeg popisa stanovništva provedenog 1850. godine, preko prvog modernog popisa stanovništva 1857, te idućeg 1869. godine (sva provedena pod statističkim uredima Beča i Budimpešte), te 1880, 1890, 1900. i 1910. godine pod Zemaljskim statističkim uredom osnovanim 1875. godine u Zagrebu.

Analiza je bila metodološki izazov, kako napominje autorica, jer su navedeni popisi stanovništva provedeni različitim metodološkim pristupima, a povijesnodemografsko istraživanje u knjizi zamišljeno je ne samo kao utvrđivanje kvantitativnih veličina i odnosa, kako je to učinila autorica u knjizi *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske*, nego i kao prikaz društvenih i gospodarskih promjena u navedenom razdoblju te međusobni suodnos tih činjenica. Ovakav pristup temi podrazumijeva osobnu procjenu relevantnih povijesnih događaja i njihovu interpretaciju kroz demografske pokazatelje kretanja stanovništva. Ili, kako autorica u završnom dijelu svoga *Uvoda* kaže: »Ovom knjigom nastojali smo istražiti i analizirati populacijske procese u Banskoj Hrvatskoj u kontekstu najvažnijih političkih, gospodarskih i društvenih razvoja. Ti su procesi imali različit učinak: od trenutne promjene u broju stanovništva do posrednih, dugoročnih promjena u njegovim strukturama ili slikovito rečeno, od vriska do jedva čujne jeke čiji nam se eho, uporno

odjekujući, do danas neprestano ponavlja.« (str. 9)

Udžbenički karakter knjizi ne daje samo njezina struktura i tema nego, i prije svega, njezin stil. Jezgrovito, čitko, pregledno, u brzim potezima oslikano opće i nacionalno u međusobnoj isprepletenosti, čine knjigu ne samo korisnom studentima i svima koji se zanimaju ili bave demografijom, već i zanimljivom, prohodnom i čitkom i onima kojima statistika i demografija nisu apriorni predmet interesa. Upravo je stil kojim je pisana, uz njezinu znanstvenu vrijednost, ono što čitatelja može ne samo privući knjizi nego je na njezinom sadržaju i zadržati. Vranješ-Šoljan ne libi se u svojim znanstvenim analizama poslužiti se i ležernijim tonom ako on pridonosi boljem oslikavanju ili argumentiranju onoga na što čitatelju želi skrenuti pozornost. Tako se na primjer, kako bi ilustrirala prosvjetiteljski duh koji zahvaća i hrvatske krajeve u 18. stoljeću, koristi citatima iz knjige Nikole Škrleca Lomničkog, gospodarskog reformatora i pisca, istaknutog kameralista, koji u svom djelu *Četvrti dijalog* iz perspektive aristokrata predlaže normiranje privatnog života na nama danas komičan način (vidi str. 42).

U Hrvatskoj je prvu cjelovitu analizu demografske tranzicije u svojoj knjizi *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.* iznio Jakov Gelo i utvrdio da se kretanja stanovništva na području Hrvatske poklapaju s tezama demografske tranzicije. Autorica ipak upozorava da su novija istraživanja pokazala kako kretanja stanovništva u Hrvatskoj ipak nisu bila tako pravocrtna

i zaokružena kako je to u Gelinom istraživanju zaključeno. Naime, ona s pravom upozorava na potrebu uvažavanja specifičnih društvenih, povijesnih, kulturnih i političkih razvoja kojima je prostor Hrvatske zbog svoje podijeljenosti bio izložen. U tom smislu je nesumljivo potrebno uvažiti specifičnosti pojedinih regija i pokrajina u raspravama i analizama demografskih kretanja i demografske tranzicije.

Ovakav zaključak uvodnog dijela knjige može biti shvaćen kao poziv mogućim budućim istraživačima, ali i kao poziv znanstvenoj zajednici da se postojeći zaključci na području demografije u Hrvatskoj ne shvate kao konačni.

Demografski rast koji je tipičan za cijelu Europu, pa i Hrvatsku u 19. stoljeću nije rezultat samo industrijske revolucije i tehnoloških inovacija, nego i napretka medicine koji je doveo do pada smrtnosti i produženja životnog vijeka. Ipak, autorica napominje kako – kada se govori o porastu broja stanovnika – treba voditi računa i o kulturološkim specifičnostima pojedinih regija, kao i o migracijama koje su jedan od temelja demografskih kretanja u tadašnjoj Europi, a za Hrvatsku su vrlo važna i, rekla bih, tek čekaju svoja istraživanja.

U trećem poglavlju pod naslovom *Populacijske teorije* autorica donosi iscrpan prikaz razvoja demografske misli, različitih pristupa i teoretičara. Upozorava da je u temeljima bavljenja populacijskim teorijama neizostavno potrebno prepoznati utjecaj i poglede ondašnjih ekonomista na navedenu problematiku, jer su pristupi shvaćanja

povećanja broja stanovnika bili usko povezani s приходима, odnosno raspoloživim kapitalom i sredstvima svake države. Tako su se u znanstvenoj ekonomskoj sredini profilirale različite teorije – od merkantilizma i njegove srednjoeuropske varijante kameralizma, preko fiziokrata i Malthusa do Marxa. Svaka od navedenih teorija ili mislilaca imala je za polazište tumačenje, odnosno prepoznavanje međusobne veze broja stanovnika i kapitala. Međutim, kako navodi autorica, »ekonomisti predmoderne Europe teoretizirali (su) o stanovništvu bez formalnog poznavanja statističkih činjenica« te »stoga podatke o brojčanom kretanju stanovništva iz vremena oblikovanja pojedinih teorija valja uzeti s dužnim oprezom, budući da tijekom 18. stoljeća nije bilo popisivanja stanovništva koje bi se sa sigurnošću i vjerodostojnošću moglo usporediti s rezultatima do kojih se došlo u 19. stoljeću.« (str. 37)

U četvrtom poglavlju, *Izvori o stanovništvu prije modernih popisa*, govori se o popisima stanovništva prije modernih popisa. Svakako treba napomenuti da je svrha prvih popisa stanovništva, u tom protostatističkom razdoblju, bila prije svega kontrola plaćanja državnog poreza, a to je značilo prije svega evidenciju brojčanih pokazatelja stanovništva i njegove raspodijeljenosti, kao i utvrđivanje i sređivanje katastarskih knjiga. Statistika stanovništva, kao najstarija grana statistike, na području Habsburške Monarhije do prvog općeg popisa stanovništva 1857. bila je prije svega svedena na prikupljanje demografskih podataka.

Od petog pa do desetog poglavlja knjige analizira se šest popisa stanovništva Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije. Sva su poglavlja koncipirana na isti način – prvo se daje opći pregled političkih i gospodarskih uvjeta u predpopisnom, odnosno međupopisnom razdoblju, a onda se prelazi na demografsku analizu koja je osim brojčanih podataka upotpunjena grafikonima te tabličnim prikazima. Prvi opći popis stanovništva obrađen je u sklopu prethodnog poglavlja, odnosno u *Izvorima o stanovništvu prije modernih popisa*, jer se – kako navodi autorica – njegovim podacima u analizama treba koristiti vrlo oprezno i selektivno, pa ga se u tom smislu svrstava u izvor, a manje u stvarni popis stanovništva, iako je on za demografe Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije važan jer je prvi i posljednji popis koji donosi podatke o narodnostima u Habsburškoj Monarhiji. Istina, oni nisu nikada objavljeni (sic!).

Nakon preglednog opisa svih popisa stanovništva od polovice 19. stoljeća do 1910. godine, u kojima se prati i *demografska tranzicija* i *demografski rast* koji je zahvatio i Hrvatsku u 19. stoljeću iako je bila periferija ne samo političkih, ekonomskih i društvenih zbivanja u tom razdoblju, već i demografskih, dobili smo knjigu potrebnu i korisnu ne samo istraživačima i studentima, već i predavačima povijesti u školama.

U naznačenim problemima i prepoznatim smjerovima kojima historiografska demografija u Hrvatskoj treba poći – migracije, regionalna i pokrajinska demografska istraživanja, vjerojatno će se pronaći neki budući istraživač. I u

tome je, a ne samo u znanstvenom doprinosu historiografskoj demografiji, vrijednost ove knjige te ju preporučujemo svima koji se bave stanovništvom i demografijom.

Lidija Barišić Bogišić

Marko Zajc, *Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje. Slovensko-hrvatska granica u XIX. i početkom XX. stoljeća, Srednja Europa, Zagreb 2008.* (preveli: Anita Peti-Stantić, Sanja Slukan i Miroslav Gradečak)

Knjiga je nastala kao dopunjena disertacija slovenskog povjesničara Marka Zajca (1975), koju je obranio u ožujku 2006. na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Ljubljani. Prema vlastitim riječima, autora je »pitanje hrvatsko-slovenskog razgraničenja u zadnjem stoljeću Habsburške Monarhije doslovno obuzelo« već 2001. godine.

U knjizi se, više nego o teritorijalnim granicama, radi o kronologiji stvaranja slika o vezama i razgraničenjima, sličnostima i razlikama između Hrvata i Slovenaca u jezičnom, političkom i etnološkom pogledu u »vremenu oblikovanja modernih nacionalizama.« Kako sam autor kaže, pisanje o slovensko-hrvatskoj nacionalnoj granici u 19. i početkom 20. stoljeća, zapravo je i pisanje o oblikovanju moderne slovenske i hrvatske nacije.

Slovence i Hrvate mučile su u navedenom razdoblju iste dileme: pitanje vlastitog jezika, vlastite jedinice unutar Habsburške Monarhije i pitanje odnosa vlastite nacije prema srodnim

južnoslavenskim nacijama. U nacionalnim gibanjima kod Slovenaca je naglasak bio na prirodno-pravnom načelu, dok je kod Hrvata naglasak bio na teritorijalno-historijskom načelu. Kad se radi o jugoslavenstvu, ono je kod Slovenaca »u konkretnom smislu značilo samo suradnju s Hrvatima.« »Slovenci su s njima u danim okolnostima bili osuđeni na prijateljstvo. Bili su jedini susjedi od kojih se nisu osjećali ugroženima.« Slovenski publicisti propagirali su jugoslavensku srodnost i uzajamnost u književnim izvještajima, putopisima i sl., sve od samog početka slovenskog tiska pa do kraja postojanja Austro-Ugarske Monarhije. Na političkoj razini stvar je ipak bila drugačija i tu su primjetna znatna kolebanja. Uglavnom, o povezivanju se govorilo samo onda kad je bilo političkog interesa za povezivanjem.

Slovenski su ideolozi namjerno izbjegavali povući čvrstu granicu prema Hrvatima (ideološku) kako ne bi ostali sami, odnosno kako bi imali oslonac na širi prostor. Hrvati su Slovincima bili važniji kao oslonac, nego što su Slovenci bili važni Hrvatima. Hrvatima su bila važnija rješenja hrvatsko-srpskih odnosa.

Autor je najviše energije usmjerio na istraživanje problematike u ranijim razdobljima, pa sve do početka ustavnog razdoblja 1861. godine. Smatra da su »tada oblikovani osnovni problemi koji se stalno iznova ponavljaju do današnjeg dana u različitim povijesnim trenucima.«

Knjiga se sastoji od dvanaest većih cjelina: Kraljevstvo Slave – Filološki autoriteti o Slovincima i Hrvatima;

Ilirizam; Slovensko-hrvatski odnosi i granica u razdoblju 1848.-1849. godine; Slovensko-hrvatska granica u razdoblju Bachova apsolutizma; Slovensko-hrvatski odnosi i granica šezdesetih godina 19. stoljeća; Slovensko-hrvatski odnosi i granica u sedamdesetim i osamdesetim godinama XIX. stoljeća; Teze o kajkavskim Hrvatima kao »Slovincima« 1870.-1890. godine; »Alpsko hrvatstvo« od osamdesetih godina XIX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata; Neoilirizam; Problem slovensko-hrvatske granice u vrijeme Prvoga svjetskog rata; Život uz granicu i migracije; »Čiji je Žumberak?« – Žumberačko pitanje. Ove cjeline su podijeljene na veći broj manjih poglavlja u kojima autor na 420 stranica prikazuje hrvatsko-slovenske odnose u navedenom razdoblju.

Knjiga je opremljena i iscrpnim popisom literature i izvora te kazalima imena i geografskih pojmova.

Kao što je iz naziva ovih dvanaest cjelina u knjizi vidljivo, tekst je koncipiran kronološki, tako da svako poglavlje obuhvaća jedno razdoblje u kome je autor iscrpno istražio navedenu tematiku. Autor u tekstu često citira i parafrazira izvore, najviše članke iz onodobnog tiska i literature, koji služe za plastičniju ilustraciju odnosa i atmosfere u političkom, znanstvenom, kulturnom, ali i narodnom životu u slovenskim i hrvatskim zemljama, kao i za ilustraciju mišljenja istaknutih pojedinaca koji su se tada bavili pitanjima odnosa Slovenaca i Hrvata (npr. Dobrovskog, Šafárika, Gaja, Strossmayera, Starčevića, Vraza itd.)

Autor knjigu započinje objašnjavanjem filoloških teorija Herdera, Dobrovskog, Kopitara, Šafárika i drugih koji su se bavili Slovincima, Hrvatima te ostalim Slavenima, zatim prikazuje razdoblje ilirizma unutar kojeg je objasnio i Gajevu nacionalnu integracijsku ideologiju, te književne prilike u Hrvatskoj i Sloveniji, djelovanje Stanka Vraza na hrvatskom i slovenskom književnom prostoru, ali i dotaknuo nacionalnu ideologiju kod Srba kao i Garašaninovo *Načertanije*.

Nastavlja opisom slovensko-hrvatskih odnosa u razdoblju 1848.-1849. u kojemu je Hrvatski sabor tražio bliži savez sa slovenskim zemljama, zatim opisom slovensko-hrvatske granice u razdoblju Bachova apsolutizma, u kojemu se formiraju ozbiljniji filološki koncepti podjele južnih Slavena, a pojavljuje se i sukob između Karadžića i drugih autora (Starčevića, Šuleka i dr.) u raspravama o hrvatskom, srpskom i slovenskom jeziku.

U šezdesetim godinama dolazi do proširivanja hrvatskog historijskog prava na slovenski etnički prostor, te pojave pravaša i njihovog posebnog odnosa prema Slovincima. Tako Kvaternik negira slovensku posebnost i tvrdi da su Slovenci ustvari Hrvati. Za razliku od pravaša, narodnjaci priznaju slovensku posebnost, ali traže dijelove slovenskog prostora i prihvaćanje štokavštine od strane Slovenaca. Strossmayer i Rački zagovarali su tada jedinstvo južnoslovenske književnosti, u koju bi se trebale spajati srpska, hrvatska, slovenska i bugarska književnost. Nakon austro-pruskog rata 1866. došlo je do odbacivanja koncepta

historijskog prava na slovenskoj strani i pozivanja na »Ujedinjenu Sloveniju« na temelju prirodno-pravnog načela. U razdoblju nakon Nagodbe slovenske su zemlje imale drugačiji politički položaj od hrvatskih, što je otežalo planove na političkom ujedinjenju, ali nije spriječilo ideje o kulturnom i jezičnom ujedinjenju.

U sljedećim poglavljima autor se bavi tezama o slovenskom porijeklu svih kajkavaca, koje su neki slovenski filolozi podupirali, a neki osporavali, te tezama o »alpskim Hrvatima«, odnosno o svotatanju Slovenaca pod hrvatsku kapu, što su podupirali neki od hrvatskih političara.

U poglavlju koje se bavi neoslavizmom (autor ga naziva neoilirizmom) Zajc se dotiče i socijaldemokrata i njihovog odnosa prema nacionalnom pitanju. Slovenski, hrvatski i bosanski socijaldemokrati su 1909. prihvatili nejasno formuliranu Tivolsku rezoluciju, koju su tumačili različito. Prema Rezoluciji, konačni cilj austrijskih Jugoslavena bio je potpuno narodno ujedinjenje. Ipak, protiv jugoslavenskog unitarizma kasnije su digli glas neki od najuglednijih slovenskih socijaldemokratskih intelektualaca, te se zauzeli za slovensku posebnost. Ivan Cankar je toliko bio protiv stapanja Slovenaca s ostalim jugoslavenskim narodima, da je neoslaviste/novoilirce »smatrao svojevrsnim skandalom«.

Kronološki je završni dio knjige poglavlje koje opisuje razdoblje Prvog svjetskog rata, vrijeme u kojemu je »i te kako bilo aktualno savezništvo« između Slovenaca i Hrvata, koje je naposljetku dovelo do stvaranja Države Slovenaca,

Hrvata i Srba, a potom i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Posljednja dva poglavlja ne nastavljaju se kronološki na dosad opisana razdoblja, već predstavljaju svojevrsnu sadržajnu dopunu problematici slovensko-hrvatskih odnosa.

U pretposljednem poglavlju autor se bavi životom na kranjsko-štajersko-hrvatskoj granici i njezinim utjecajem na migracijske procese u razdoblju od 18. do 20. stoljeća. U ovom poglavlju autor se dotakao krijumčarenja duhana iz Hrvatske u Sloveniju, posebnih graničnih režima zbog različitih bolesti, sezonskog rada Slovenaca u Hrvatskoj (tzv. hrvatarstvo značilo je sezonski rad slovenskih muškaraca u slavonskim i ugarskim šumama), migracije slovenskih đaka u srednje škole u sjevernohrvatskim gradovima i dr. Prema podacima kojima autor raspolaže, migracijski val iz slovenskih zemalja u hrvatske bio je mnogo snažniji nego obratno.

Završno se poglavlje bavi Žumberkom, područjem kroz koje je nekada prolazila stara granica između Kranjske i Hrvatske. Zbog nerazjašnjene političke pripadnost samog Žumberka krajem 19. stoljeća, njegovi stanovnici nisu imali nikakva ustavna prava i nisu nikamo slali svoje zastupnike! Žumberak je bio i posljednje sporno mjesto u pitanju pripajanja Vojne krajine Hrvatskoj, 1881. godine.

Na kraju zadnjeg poglavlja, koje se bavi žumberačkim pitanjem, autor zaključuje da je ono »zapelo u svojoj zoni nejasnog dualističkog sustava«, a problem je bio premalo važan da bi se sam vladar njime pozabavio.

U opisu jedne rasprave koja se vodila oko pitanja Žumberka u Kranjskom zemaljskom saboru 1881. godine, dan je jedan zanimljiv citat (zastupnika Karla Deschmanna) koji nam može pokazati što su susjedi mislili o hrvatskom povijesnom pravu: »(...) Doista je za namjere državnika i općenito za sav nacionalni mentalitet one državne polovice karakteristično s kakvom energijom i žilavošću znaju zastupati historijski slabo utemeljene pretenzije.«

U poglavlju koje se bavi žumberačkim pitanjem autor navodi i zanimljivu tezu koju uzima kao potencijalnu temu za buduća istraživanja: »ideologija povezivanja s Hrvatima, koju je propagirala slovenska elita, u narodu ionako nije bila proširena kao što bi elita željela, što je dobra tema za istraživanje u budućnosti.«

Zajc se često referira na hrvatske povjesničare (ili pak polemizira s njima), posebno na Petra Korunića, Nikšu Stančića i Mirjanu Gross, a iz popisa korištenih izvora i literature može se zaključiti da je proučio relevantnu historografsku literaturu hrvatskih i slovenskih povjesničara, kao i izvornu građu.

Knjiga daje širi pogled na stotinjak godina hrvatske i slovenske povijesti, bogato je opremljena citatima iz izvora, te čini vrlo korisno znanstveno štivo za sve koji žele znati nešto više o slovensko-hrvatskim odnosima u prošlosti, o slovenskoj, ali i hrvatskoj povijesti, kulturi i jeziku. Osobito je značajna za rasvjetljavanje povijesnog razdoblja u prvoj i početkom druge polovice 19. stoljeća, u kojemu još nisu bili sasvim definirani pojmovi »Slovenac«, »Hrvat«,

»slovenski« i »hrvatski« jezik, i nije još bilo jasno radi li se o dva naroda i dva jezika ili pak o dva plemena i dva narječja jednog te istog naroda.

Katarina Horvat

Derek Chollet, *Tajna povijest Daytona. Američka diplomacija i mirovni proces u Bosni i Hercegovini 1995, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2007, 423 str.*

Ovo djelo nastalo je kao projekt pod pokroviteljstvom Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država. Namjera projekta je prikaz uloge diplomacije SAD-a u postizanju mira na području bivše Jugoslavije. Derek Chollet postavljen je za glavnog istraživača. Ova je knjiga rezultat rada na tom projektu. Predgovor hrvatskom izdanju napisao je Hidajet Biščević, u to vrijeme pomoćnik ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske, a predgovor originalnom izdanju Bennet Freeman, zamjenik pomoćnika državnog tajnika za javne poslove i direktor ovog projekta.

Prvo poglavlje pod naslovom *Ljetna kriza: lipanj-srpanj 1995.* (25-62 str.) kronološki opisuje ratna događanja u Republici Hrvatskoj (operacija *Bljesak*) i Bosni i Hercegovini tijekom lipnja i srpnja 1995., a sa njima se isprepleću pokušaji pronalaska diplomatskog rješenja za postizanje mirovnog sporazuma. Autor navodi kako je ključno pitanje politike SAD-a tih dana bilo kako zaštititi međunarodne jedinice UN-a raspoređene u BiH. Vojnici UN-a korišteni su

kao živi štit od strane vojske bosanskih Srba nakon preventivnih zračnih napada NATO-a snaga. Brojni dužnosnici SAD-a otvaraju veliki broj diplomatskih kanala kojima se kontaktiraju europski saveznici, ruski predsjednik Jeljcin i srbijanski predsjednik Milošević. Zanimljiv je opis tih kontakata, te balansiranje SAD-a između svih čimbenika visoke svjetske politike, uključujući i UN, te unutarnjih političkih reakcija na iznesene poglede o rješavanju krize na području bivše Jugoslavije. Poglavlje završava reakcijama zapadnih saveznika na srpsko zauzimanje Srebrenice koje ih je zateklo bez jasne strategije. Sam taj zločin inicirao je konferenciju u Londonu koja je donekle dovela do zajedničke strategije velikih sila.

Drugo poglavlje pod naslovom *Iskoristiti prigodu: Strategija završnog čina* (62-97 str.) počinje opisom sastanka izaslanstva određenog na konferenciji u Londonu s generalom Ratkom Mladićem koji je završen njegovim odbijanjem usaglašene poruke među sudionicima konferencije. Sljedeći problem koji je zabrinjavao SAD bio je način odlučivanja na terenu. Ono je nalagalo da se prije pokretanja bilo kakve vojne aktivnosti na terenu moraju usuglasiti zapovjednici NATO-a i čelnici UN-a. Politika SAD-a smatrala je to glavnom zaprekom energičnijeg djelovanja, a rješenje ovog problema uzrokovalo je sukobe između glavnog tajnika UN-a i SAD-a, te europskih saveznika. Zanimljivo je primijetiti kako Velika Britanija inzistira na obrani zaštićene zone Goražde, ali ne i područja zaštićene zone Bihaća. Nakon uzastopnih sastanaka i usuglašavanja,

SAD je uspio u tome da se linija zapovjedanja u rukama glavnog tajnika UN-a prepusti generalu Janvieru tj. pod okrilje NATO saveza. Sljedeći dio drugog poglavlja opisuje hrvatsku vojnu operaciju na livanjskom bojištu na području BiH, a završava oslobodilačkom akcijom *Oluja*. Autor objašnjava kako su očekivanja SAD-a bila ta kako će hrvatske jedinice u svojoj akciji pomoći u popuštanju srpskog pritiska na Bihać, ali ne i srušiti srpsku paradržavu na teritoriju Republike Hrvatske. Poglavlje završava opisom europske diplomatske inicijative na čelu s Carlom Bildtom. SAD sumnja u njezin uspjeh, ali ne želeći antagonizirati europske saveznike dopušta njezino razvijanje. Vojne pobjede hrvatskih snaga i zaključci s Londonske konferencije otvaraju put za jači pritisak na srbijansku stranu. Počinju se uobličavati obrisi buduće mirovne konferencije, ali i izlazna strategija u slučaju odbacivanja ponude. Na čelo američkog pregovaračkog izaslanstva za Balkan postavljen je Richard Holbrooke.

Treće poglavlje pod naslovom *Tragedija kao prekretnica: prvo posredovanje, planina Igman i operacija Hotimična sila* (97-136 str.) počinje opisom obilaska regije američkih izaslanika, te američkom mirovnom ponudom. Opisan je i sastanak s hrvatskim predsjednikom Tuđmanom, koji kao prioritet u razgovorima izdvaja reintegraciju okupiranog područja istočne Slavonije, te iznosi svoje viđenje rješenja bosanskohercegovačkog problema. Nastup hrvatskog predsjednika uznemirio je službeni Washington jer su hrvatski vojni uspjesi osnažili njegov pristup pregovorima.

Nova problematika za američku diplomaciju nastaje nakon nesreće američkih izaslanika na putu za Sarajevo, što utječe na ponovno ekipiranje američkog izaslanstva, a javljaju se razmimoilaženja između SAD-a i europskih saveznika u pogledu gospodarskih sankcija Srbiji. Europski saveznici bili su skloniji olakšanju sankcija, dok je SAD smatrao da su one jedna od glavnih poluga pritiska na Srbiju. SAD je smatrao da je ključna strateška stvar izoliranje bosanskih Srba iz pregovaračkih procesa, te prisiliti Miloševića da preuzme obveze u njihovo ime. Masakr sarajevskih civila na tržnici ponovno je otvorio pitanje djelotvornosti zapadne politike, te je SAD odlučio da je vrijeme za bombardiranje položaja vojske bosanskih Srba. Polako počinju dolaziti i prvi dokazi o masovnim srpskim ratnim zločinima na području Srebrenice i Žepe. Ovi dokazi presjekli su i zadnje političke protivnike početka zračnih udara NATO snaga. Zanimljivo je i psihološko profiliranje američkih diplomata bosanskohercegovačkog predsjednika Izetbegovića. Poglavlje završava opisom početka NATO akcije *Hotimična sila* i odlaskom američke delegacije u Beograd na pregovore. Delegacija sada ima ono što joj je trebalo za politički pritisak na srbijanski politički vrh – »pregovaračku polugu koju im je pružila sila spremna i da udarom nanese bol.«

Četvrto poglavlje naslovljeno je *Put u Ženevu: patrijarhovo pismo i zračne operacije NATO-ovih snaga* (136-173 str.). Poglavlje opisuje prvi tjedan rujna 1995. te započinje dolaskom skupine američkih diplomata na čelu s

Holbrookeom u Beograd. Sastanak je započeo Miloševićim dobrim vijestima o tome kako je napokon zadobio kontrolu nad vodstvom bosanskih Srba, a sve to podupro je svojim pismom srpski patrijarh Pavle. To je ono što je američka politika htjela dobiti tijekom svih ovih razgovora, da Milošević pregovara u ime bosanskih Srba. Sljedeći krug pregovora dogodio se u Zagrebu sa hrvatskim predsjednikom i bosanskim ministrom Šaćirbejom. Hrvatski predsjednik najavio je vojnu akciju oslobađanja okupiranog teritorija istočne Slavonije ako ne dođe do političkog sporazuma. Zanimljiv je i odnos SAD-a prema Kontaktnoj skupini čiji je plan postao osnova za mirno rješavanje bosanskohercegovačke krize, a opisane su u Holbrookeovoj rečenici: »Ne možemo preživjeti bez njih, ali ne možemo ni živjeti s njima«. Diplomacija SAD-a sličan je odnos imala i prema Organizaciji islamskih zemalja. Poglavlje završava diplomatskim obilaskom zemalja u sukobu koji završava dogovorom o sastanku u Ženevi. Na njemu su potpisana načela mirovnog procesa koji je trebao započeti.

Peto poglavlje naslovljeno je *Sila i diplomacija: prestaju NATO-vi zračni udari, zahuktava se ofenziva u zapadnoj Bosni* (173-209 str.). Ovo poglavlje počinje opisom koordinacije vojnog djelovanja NATO-ovih snaga i američke diplomacije na terenu. Glavni problem američkog tima i dalje predstavljaju bosanski Srbi koji odbijaju prekid ratnih djelovanja dok traje bombardiranje njihovih snaga. Akcija NATO snaga prema položajima srpskih snaga oko Banja

Luke stvorit će dojam kako se NATO svrstao na stranu hrvatsko-muslimanskih snaga u sukobu. Ovaj čin otvara pukotinu unutar Kontaktne skupine jer su Rusi počeli protestirati kako su napadi NATO snaga usmjereni pomaganju vladi u Sarajevu, a ne mirovnom rješenju krize. Holbrooke je to ocijenio kako navodi autor: »Rusima je najviše bilo stalo da obnove, makar i simboličan osjećaj i dojam kako su i dalje važni na svjetskoj sceni«. Nastavak zračnih udara smatran je jednom od glavnih poluga pritiska na bosanske Srbe, a taj pritisak je urodio plodom. Uskoro dolazi do sastanka s vodstvom bosanskih Srba u organizaciji Miloševića. Zanimljive su opaske vodstva bosanskih Srba u svezi djelovanja NATO snaga, ali na kraju pristaju da se napravi nacrt dokumenta kojim bi zračni udari stali, te je ubrzo taj dokument potpisan. Na sastanku u Zagrebu hrvatska strana nije imala primjedbi na ovaj sporazum jer je njen fokus bio na hrvatskim vojnim uspjesima u zapadnoj Bosni, ali ga je muslimanska strana nevoljko prihvatila jer je željela nastavak NATO-ovih zračnih udara. Sljedeći potez američke diplomacije bio je obilazak glavnih gradova regije, dok vlasti u Washingtonu pripremaju moguću mirovnu nagodbu. Poglavlje završava raspravom američkih dužnosnika o tome do kuda bi trebala ići hrvatsko-muslimanska ofenziva kako ne bi bila ugrožena mirovna inicijativa, a ruski pritisak koji je spomenut na početku ovog poglavlja bio je sve jači.

Šesto poglavlje pod naslovom *Sporazum u New Yorku, pregovori o prekidu vatre i približavanje nagodbi*

(209-245 str.). Prvi dio ovog poglavlja govori o uzastopnim američkim sastancima sa muslimanskim vodstvom, predsjednikom Miloševićem te vodstvom bosanskih Srba. Najveći problem pregovora i dalje su bili politički prvaci bosanskih Srba, ali američka taktika njihove izolacije iz mirovnih pregovora, te prebacivanje njihovih političkih ovlasti na Miloševića počinju davati rezultate. Dolazi do usuglašavanja »njujorških načela«, koja su prihvatile sve tri strane u sukobu, a ona su donosila nacrt o funkcioniranju zajedničkih državnih ustanova Bosne i Hercegovine. Sljedeći korak američke diplomacije nakon Ženeve i New Yorka bio je organizacija pregovora, te konzultacije sa europskim saveznicima po tom pitanju. Usuglašen je i sastav koji bi predsjedao mirovnom konferencijom: predstavnik SAD-a, EU-a, te Ruske Federacije. Na bojištima dolazi do razmimoilaženja među saveznicima jer su se sve više počele uočavati razlike između hrvatskih i muslimanskih strateških ciljeva u ofenzivi u zapadnoj Bosni. Autor navodi kako su muslimanske postrojbe počele doživljavati poraze od snaga bosanskih Srba bez podrške hrvatskih jedinica. To je i naznačeno u izjavi američkog diplomata koji je izjavio kako: »Svaki put kada bi Muslimani ulazili u borbe bez potpore Hrvata dobivali su po repu«. Zanimljiv je i opis sastanka sa hrvatskim predsjednikom Tuđmanom u kojem su američki izaslanici iznijeli tvrdnje o zloupotrebi ljudskih prava u Hrvatskoj, ali se i dalje traži hrvatski vojni angažman u zapadnoj Bosni zbog pritiska na srpsku stranu. Poglavlje završava razgovorima o

mjestu održavanja mirovne konferencije i potpisivanju prekida vatre koje je bilo uvjet za održavanje konferencije.

Sedmo poglavlje naslovljeno *Pripreme za početak »pregovora izbliza«* (245-288 str.). Nakon potpisivanja prekida vatre, zadaća američke politike bila je razrada uloge snaga NATO-a, te IFOR-a u mogućoj mirovnoj nagodbi, te razgovori s europskim saveznicima u svezi tih prijedloga. Problem ovih snaga otvorila je Rusija. Tražen je modalitet njezinog sudjelovanja u mirovnim snagama IFOR-a, posebno u odnosu prema NATO-u. U tadašnjoj ruskoj vladi javljala su se različita viđenja rješavanja ovog problema. Holbrooke ponovno odlazi na turneju regijom gdje saopćava odluku o mjestu održavanja mirovne konferencije, izabrana je zrakoplovna baza blizu grada Daytona. Kako navodi autor, ta odluka nije dočeka sa oduševljenjem među političkim liderima u regiji. Sljedeći potez ruske diplomacije bio je prijedlog za održavanje predsastanka u Moskvi koji je iznesen na sastanku Clinton – Jeljcin. Taj potez nije odgovarao vlastima SAD-a, ali je predsjednik Clinton shvaćao da bi to bio veliki politički plus za ruskog predsjednika uoči ruskih izbora, te je pokazao razumijevanje za ovaj potez. Sljedeći sastanak predsjednik Clinton održao je sa predsjednicima Tuđmanom i Izetbegovićem, te pohvalio njihovu suradnju, dok diplomacija SAD-a ubrzano slaže sveobuhvatnu mirovnu pogodbu. Još jedan od problema američke politike bio je razmatranje američke uloge u IFOR-u, ovlasti u mogućem djelovanju, te skidanje ili ublažavanje

gospodarskih sankcija Srbiji. Poglavlje završava rješavanjem posljednjih problema koji su se posebno očitovali u pregovorima s muslimanskom stranom, a predsjednik Clinton upoznat je sa dostignutim rezultatima tijekom ovih diplomatskih akcija diplomacije SAD-a.

Osmo poglavlje pod nazivom *Otvaranje pregovora i prosijecanje gustiša: Dayton, 1.-10. studenoga«* (288-341 str.) kronološki prati dan po dan prvih deset dana pregovora u Daytonu. Poglavlje započinje opisom dolazaka izaslanstava na pregovore i njihovim smještajem, predstavljanjem američkog diplomatskog osoblja, te sjećanjem na mirovne pregovore Sadat-Begin u Camp Davidu pod pokroviteljstvom predsjednika Cartera. Prvi i drugi dan pregovora obilježio je susret predsjednika Tuđmana s Miloševićem i pregovorima o rješavanju statusa istočne Slavonije, a otvoreno je i pitanje uspostave Federacije. Američki diplomati su prva dva dana ocjenjivali pozitivnima, a napose Miloševiću volju za suradnjom, a njegovu strategiju u uvodnim sastancima opisao je američki diplomat: »na svim razinama Milošević manevrira kako bi se krenulo prema sporazumu, dok istodobno drži paljanske Srbe pod kontrolom i podalje od procesa odlučivanja«. Sljedeća dva dana prošla su u sjeni uhićenja američkog novinara Rohdea od strane snaga bosanskih Srba, te atentata na izraelskog premijera Yitzhaka Rabina. Peti i šesti dan pregovora protekao je u raspravi o zemljovidima, budućem statusu Sarajeva, te zahtjevu Miloševića o djelomičnom ukidanju sankcija Srbiji u vidu isporuke energenata. Sedmi i osmi dan

protekli su u zabrinutosti američke delegacije zbog slabih rezultata pregovora, raspravljanju o programu predviđenom za muslimansku stranu *opremi i uvježbaj* koji je trebao donijeti vojnu ravnotežu, a pritisak na Miloševića donio je oslobađanje zatočenog američkog novinara iz pritvora bosanskih Srba. Donijeta je i odluka o djelomičnom ispunjavanju Miloševićevih zahtjeva za ublažavanjem sankcija. Poglavlje završava devetim i desetim danom pregovora koje su obilježili iščekivanje povratka predsjednika Tuđmana na pregovore jer su američki pregovarači željeli finalizirati sporazume o Federaciji te istočnoj Slavoniji. Na mjesto mirovnih pregovora dolazi i državni tajnik SAD-a W. Christopher, te dolazi do usuglašavanja posljednjih detalja sporazuma o Federaciji, a nadomak je bilo i rješavanje pitanja istočne Slavonije. Ovi događaji ulili su određeni optimizam među američke diplomate.

Deveto poglavlje pod naslovom *Završni čin: Dayton, 11.-21. studenoga* (341-397 str.) kronološki opisuje posljednjih deset dana mirovnih pregovora. Jedanaesti i dvanaesti dan pregovora nisu donijeli neki veći napredak po pitanju BiH, no ipak je usuglašen sporazum o mirnoj reintegraciji istočne Slavonije. Sljedeća dva dana pregovora donio je slabi napredak, glavni problem bila je bošnjačka strana zbog njezinih pogleda na problem zemljovida, te ovlasti međunarodnih snaga IFOR na terenu. Američki dužnosnici su procjenjivali da su pregovori došli do one točke gdje će postići dogovor ili će doći do prekida pregovora. Petnaesti i šesnaesti dani pregovora nisu donijeli

ništa novo, muslimanska strana koja je i sama unutar sebe bila podvojena u pregovorima i dalje je inzistirala na svojim uvjetima, a američka strana ih je ocjenjivala kao nerealne zahtjeve i prepreku mirovnom dogovoru. Najveću sklonost postizanju dogovora tih dana pokazivao je Slobodan Milošević, a zanimljivo je Holbrookeovo psihološko profiliranje srbijanskog predsjednika. Među hrvatskom delegacijom otvoren je problem područja naseljenih sa hrvatskim stanovništvom u Bosanskoj Posavini. Hrvatski politički vrh bio je sklon popuštanju po tom pitanju nakon dogovora o istočnoj Slavoniji. Sedamnaesti dan pregovora donio je bilateralne razgovore muslimanske i srbijanske delegacije po pitanju ustava, izbora i zemljovida. Osamnaesti dan donosi preokret, Milošević dolazi sa ponudom da cijelo Sarajevo pripadne pod kontrolu muslimanske strane, ali je Izetbegović zatražio dodatne koncesije po tom pitanju. Devetnaesti i dvadeseti dan pregovora donijeli su pod pritiskom SAD-a vrhunac dinamike pregovora. Ubrzano se pregovara o teritoriju, problemi se izmjenjuju, Sarajevo, Brčko, a u usklađivanju zemljovida muslimanska delegacija je srbijanskoj prepuštala uglavnom teritorij pod hrvatskom kontrolom. Taj čin je doveo do blokade sa strane hrvatske delegacije. Posljednji dan pregovora osvanuo je uz mogućnost objave da su pregovori propali. Milošević odlazi Tuđmanu i predlaže da oni potpišu sporazum bez muslimanske strane. Milošević također čini posljednji ustupak oko pitanja Brčkog, te napokon muslimanska strana pristaje. Diplomati SAD-a ubrzano rade na usuglašavanju

mirovnog sporazuma, predsjednik Clinton izvještava o postignutom dogovoru, te se o tome izvještavaju predstavnici Kontaktne skupine. Sporazum je parafiran 21. studenoga 1995. godine. Mir je uspostavljen nakon dugih godina ratovanja.

Djelo završava pogovorom *Počinjte provedba* (399-406). U njemu autor donosi detalje što se dešavalo u vremenu do svečanog potpisivanja sporazuma 14. prosinca 1995. godine. Zanimljiv je dio koji opisuje ovo političko pitanje i njegov odnos na američku unutrašnju političku scenu i predsjednika Clintona. Na kraju knjige nalaze se autorova zahvala američkim dužnosnicima uključenima u ovaj diplomatski proces i zaslužnima za ovaj projekt, te bilješka o izvorima.

Ovo djelo donosi djelomični (osobno vjerujem da su dokumenti ipak pročišćeni za objavljivanje) prikaz djelovanja američke diplomacije na okončanju ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, te mirnoj integraciji okupiranog teritorija Republike Hrvatske. Ovo djelo praktički prati kratko vremensko razdoblje sa puno događaja, a donosi i opise svakog dana mirovnih pregovora u Daytonu. Ono neposredno opisuje i politiku drugih velikih sila koje su bile uključene u ovaj proces, a ja bih posebno naglasio prikaz diplomatskog djelovanja Velike Britanije i Francuske za vrijeme predsjednika Mitterranda u ovim događajima. Treba naglasiti da knjiga ima i apologetski karakter naspram politike SAD-a, ali treba i priznati da bez napora SAD-a ne bi došlo do ovog mirovnog sporazuma. Ova knjiga ima svoju povijesnu vrijednost, te bi je svatko tko

se bavi ratnim događanjima na ovim područjima trebao pročitati.

Domagoj Knežević

Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2008, str. 151

Konrad Paul Liessmann sveučilišni je profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beču i jedan od najistaknutijih i najcjenjenijih austrijskih znanstvenika. Bavi se esejistikom, publicistikom i književnom kritikom, dobitnik je brojnih uglednih nagrada i priznanja među kojima možemo istaknuti počasnu nagradu austrijskih izdavača za toleranciju u mišljenju i djelovanju 2003. i nagradu za znanstvenika 2006. godine. Objavio je više od dvadeset knjiga, a *Teorija neobrazovanosti* mu je najpoznatije djelo.

U predgovoru koji autor započinje rečenicom »Živimo u društvu znanja« – koja se često i kod nas čuje – opisuje se stanje u europskoj politici obrazovanja i znanje koje je trenutačno u modi. Autor se pita što je to uopće znanje u današnjem suvremenom društvu, društvu koje s jedne strane sve više priziva vrijednost znanja, dok samo takvo »znanje« s druge strane tim brže gubi na vrijednosti. Potom govori o odsutnosti ideje obrazovanja i cilja obrazovanja, koji su svedeni na izobrazbu, a znanje degradirano na prepoznatljivu brojku humanog kapitala s kojom je moguće računovodstveno raspolagati. Neobrazovanost, po Liessmannu, ne označava odsutnost

znanja, nego prečesto postupanje sa znanjem onkraj svake ideje o obrazovanju. Neobrazovanost tako postaje sudbina svih nas, jer upravo je to nužna posljedica kapitalizacije duha.

Knjiga se sastoji od devet poglavlja, u stvari eseja kroz koje se kritički promišlja europska politika obrazovanja, kultura i mediji.

U poglavlju *Tko će biti milijunaš ili: Sve što se mora znati* kritički govori o kvizu koji je i našoj javnosti dobro poznat i koji po njemu najbolje demonstrira što se zbiva sa znanjem u *društvu znanja*. Prema autoru, kviz pokazuje kako više nema privilegiranih disciplina i područja znanja, nigdje se više ne ispituje kanon, ali ni specijalnosti u toj igri nemaju nikakvu šansu, a u pravilu uz malo sreće najdalje dopijevaju oni koji imaju generalna znanja. Po uzoru na kviz, i učitelji sve više organiziraju svoja ispitivanja te se vraćaju takozvanom faktografskom znanju i ispitivanju nepovezanih činjenica.

U drugom poglavlju *Što zna društvo znanja?* autor znanje u *društvu znanja* opisuje kao iskrcano znanje, znanje kojim se menadžerski upravlja, a znanje bi po njemu trebalo uvijek moći dati odgovor na pitanje: *Što je nešto i zašto je to što jest?* Formulaciju *lifelong learning* objašnjava učenjem koje je postalo nužnošću, čak prisilom, a da nitko točno ne zna što i zbog čega treba učiti. Zahtjev za učenjem učenja autor uspoređuje kao kuhanje bez začina. U društvu znanja sveučilišta su postala poduzeća u kojima menadžeri znanja izrađuju bilance znanja te u kojima se industrijski postupci i ekonomski parametri primjenjuju na

znanje. ECTS točke (točke efikasnosti) autor uspoređuje s industrijskim normama i čudi se nastavnicima koji su prihvatili integraciju u hibridni proizvodni i kontrolni koncept.

Treće poglavlje nosi naslov *Obrazovanje, poluobrazovanost, neobrazovanost* – autor daje povijesni pregled teorija obrazovanja i završava rečenicom: »Ono što se realizira u znanju društva znanja samosvjesna je odsutnost obrazovanja.« (str. 62)

Esej *PISA: Ludilo rangliste*, opisuje stanje prosvjetne politike danas rečenicom: *Ona se iscrpljuje buljenjem u rangliste*. Za obrazovni cilj postavlja se ostvarivanje što boljeg rezultata na listi europskih zemalja da se pri tome zanemaruje kako sadržaji koji se ispituju testovima nisu sukladni sadržajima nastave. Zbog stalnog vrednovanja i kontrole kvalitete dolazi do prestrukturiranja obrazovnog sektora koji se bez krznanja više ne rukovodi spoznajom, znanstvenom znatiželjom i akademskom slobodom, nego fantazmama efikasnosti, iskoristivosti, kontrole, vrhunske učinkovitosti i prilagođivanja – sve samim oblicima neobrazovanosti. (str. 74)

Pojam evaluacije Liessmann razmatra u eseju *Koliko teži znanje?*. Kantovu biografiju i rad na sveučilištu autor pokušava *evaulirati* i dolazi do zaključka kako bi u današnjem društvu znanja usmjerenom na iskoristivost Kant dobio loše ocjene kao znanstvenik. Autor smatra da je svrha evaluacije pretvaranje slobodne znanosti u neslobodnu uslužnu djelatnost.

U zanimljivom poglavlju *Bologna: Praznina europskog visokoškolskog*

prostora, dana je kratka i britka analiza Bolonjskog procesa koji prema autoru sveučilišta pretvara u visoke strukovne škole.

Elitno obrazovanje i protuprosujeteljstvo esej je u kojem se razmatraju zahtjevi poput elitnosti i izvrsnosti u obrazovnom prostoru Europe. Forsiraju se i financiraju istraživački instituti osobito onih koji se bave biomedicinom, molekularnom biologijom, kloniranjem, kvantnom mehanikom i nanoteknikom, jer njihovi rezultati rezultiraju otvaranjem novih tržišta, pa se njima pridaju epiteta izvrsnosti i elitnosti i dodjeljuju im se značajna novčana sredstva. Sveučilišta i visoke škole ostaju osiromašeni.

U osmom poglavlju pod naslovom *Ispod crte: Vrijednost znanja* autor smatra da znanje u društvu znanja ne predstavlja nikakvu vrijednost, znanje je postalo roba koja je na tržištu. »Menadžment znanja« po autoru postaje novi spasonosni nauk kad se radi o pitanjima znanja.

Dosta je reforme obrazovanja naslov je zadnjeg eseja u kojem se raspravlja

o pojmu reforme koja je postala čarobna riječ te zaposjela sva polja života. Protivnici reformi smatraju se nazadnim i poročnim. Autor završava rečenicom: »Društvo koje u ime tobožnje efikasnosti i zaslijepljeno predodžbom da se sve može podvrgnuti kontroli ekonomskog stajališta, društvo koje kjaštiri slobodu mišljenja i time si oduzima mogućnost prepoznavanja iluzija – prepustilo se neobrazovanosti, bez obzira na to koliko je znanja možda nagomilalo i pohranilo«. (str. 149)

Knjigu preporučujem kolegama nastavnicima i svima koji se bave obrazovanjem kao podlogu za promišljanje i razumijevanje sadašnje situacije u obrazovanju. Posebna vrijednost Liessmannova djela je u širini pristupa, u smještaju pedagoških tema i politike obrazovanja u jedan širi društveni i filozofski kontekst. Njegova kritika suvremene obrazovne prakse istodobno je i pronicava kritika suvremenog društva.

Suzana Pešorda